

OKMÁNYTÁR

DÁVID GÉZA—FODOR PÁL

MAGYAR VONATKOZÁSÚ TÖRÖK ÁLLAMIRATOK A TIZENÖTÉVES HÁBORÚ KORÁBÓL

I. RÉSZ*

Az oszmán birodalom mechanizmusának működéséről mind többet és többet tudhat meg ma már az érdeklődő, nem turkológus szakember. Sorra jelennek meg az egyes szandzsákokról készített török adóösszeírások, a szultáni tanács jegyzőkönyvei alapján írott feldolgozások, s emellett — bár inkább törököül — új krónikaszüvegek és elbeszélő művek is napvilágot látnak.¹ Mindezek sok, hallatlanul fontos ismeretet nyújtanak az átlagember mindennapi életének gazdasági hátteréről, demográfiai, katonai, politikai, közigazgatási kérdésekről, a döntéshozatal alsó és középszintű szféráinak tevékenységéről. Sőt a szultáni tanács, amely kvázi-parlamentnek is tekinthető, már a legfelső vezetéshez visz közel bennünket, de a munkájáról fennmaradt dokumentumok csak a kész, kimenő döntések fogalmazványait tartalmazzák, a vitákról, az esetleges kullisszák mögötti megbeszélésekről semmit nem tudunk meg belőlük. A legmagasabb szintű határozatok megszületésének körülményeiről a 16. század végéig lényegében néhány bizalmas levél sovány tájékoztatásával kell beérnünk.²

Jelentős fordulat következett viszont be III. Murád uralkodásától kezdődően. Míg korábban a nagyvezír előszóban tájékoztatta az uralkodót a legfontosabb kérdésekről, ettől fogva előtérbe került az információk írott formában, ún. telhiszként (beadvány, előterjesztés) történő benyújtása, amire a szultán aztán tetszése szerint reagált. Itt tehát — legalábbis elvileg — már igazi államtitkokkal, a birodalom első két emberének bizalmas gondolatcseréjével van dolgunk. Más kérdés azonban, hogy pont ekkortájt nő meg a szeráj egyes belső szolgálattelvéinek a szultánokra gyakorolt hatása, tehát abszolút bensőséges, senkivel meg nem osztott döntésekre nem számíthatunk; mégis, e beadványok az előbbi forrásoktól szögesen elütő kategóriába tartoznak, hisz a bennük foglaltakról kívülálló hivatalosan nehezen értesülhetett. Valóban, a telhiszeken kívül

* Az okmánytár befejező részét a következő számunkban közöljük. — A szerk.

¹ L. például *Fekete Lajos*: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása. Jászberény, 1968.; *Káldy-Nagy Gyula*: Kanuni devri Budin tahrir defteri (1546—1562) [A kánuni korának budai tahrir defterei]. Ankara, 1971. (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 177.); *Káldy-Nagy Gyula*: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest, 1977. (Pest Megye Múltjából 3.); *Vass Előd*: A mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása. Baranyai Helytörténetírás, 1980. Pécs, 1980.; *Dávid Géza*: A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982. A feldolgozásokra: *Káldy-Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások. Budapest, 1970. (Értekezések a történeti tudományok köréből 52.); *Káldy-Nagy Gyula*: The First Centuries of the Ottoman Military Organization: Acta Orient. Hung. XXXI(2), 1977. 147—183. o.; A szövegkiadásra: Gazavat-i Sultán Murád b. Mehemmed Hân — Izladi ve Varna savaşları (1443—1444) úzerinde anonim Gazavatnâme [Anonim „hitharcok könyve” az izladi és a varnai csatáról]. yayinl. Inalcik, H.—Oğuz, M., Ankara, 1978.

² L. pl. *Ulucay, Ç.*: Haremde mektublur [Levelek a háremből]. Istanbul, 1956.; *Kurtoğlu, F.*: Hadim Süleyman paşanın mektupları ve Belgrad'ın muhasara planı [Hadim Szülejmán pasa levelei és Belgrád ostromának terve]: Belleten, IV/13 (1940), 53—87. o.; *Gökbilgin, M. T.*: Arz ve raporlarına göre İbrahim paşa'nın Irakéyn seferindeki ilk tedbirleri ve fütuhati [İbrahim paşa első intézkedései és hódítása az iraki hadjárataiban, jelentései és beszámolói alapján]: Belleten, XXI/83 (1957), 449—482. o.

nemigen várható olyan levéltári anyag felbukkanása, amely még intímebb vagy lényegesebb államtitkokról tudósítana.

Alapvető jelentőségük ellenére a telhiszekről a legutóbbi időkig alig-alig esett szó. 1967-ben védte meg e témakörben elkészített doktori disszertációját Suraiya Faroqhi, s munkája bevezetőjében addigi publikációként szinte semmit nem tudott megemlíteni, még részkiadást is épphogy egy-kettőt.³ Végül ő maga sem közölt egyetlen iratot sem teljes terjedelemben, hanem tematikus egységek szerint egyfelől datálásuk nehézségével, másfelől mint a nagyvezíri hivatal (ügyosztály) működését tükröző forrásokkal foglalkozott velük. 1970-ben aztán Cengiz Orhonlu isztanbuli professzor egy teljes kötetnyit adott ki belőlük,⁴ köztük számos magyar vonatkozásút is. Jelen közleményünk az utóbbiak magyar fordítását tartalmazza.⁵ Azóta megint lanyhult az érdeklődés; tudunkkal csupán egy cikk jelent meg e tematikában, az is inkább a reformiratokkal egy családba tartozó, de telhisznek aposztrofált néhány előterjesztés kiadására szorítkozik.⁶

Meglehetősen hiányosak tehát az előmunkálatok, s mivel az effajta iratok még csekély számban állnak rendelkezésre, rájuk vonatkozó ismereteink eléggé korlátozottak; így egyelőre csak nagy vonalakban lehet felvázolni azt is, hogy mit nyújthat e forrásfajta a történeti kutatás számára.

Hogy bennük — olykor akár tetszett, akár nem — tényleg a legrejtettebb dolgokat is le kellett írni, arra jó példa az alábbi nagyvezíri beadvány, amely Lala Mehmed pasa tollából való: „Nagyságos padisahom! Bár nem szününk meg a bejelentendő dolgokat megírni és [felséged] szent, nagyúri kengyeléhez jelenteni, de van néhány olyan ügy, amelyet nagyságos padisahomnak szóban kell[ene] előadnom és négyszemközt elmondanom. Ha [felséged] ma magas parancsot adna ki, a díván [ülése] után [felséged] e szolgája elmenne, a nagyúri pavilonban boldogságos padisahom nagyúri kengyeléhez dörzsölné arcát, hogy az ügyeket, amelyeknek elmondása szükséges és fontos, bejelenthesse. Ebben az ügyben a parancs és a rendelkezés [fenséges padisahomé — Orhonlu kiegészítése]”. Erre a kihallgatást kérő levélre a rövid, de velős szultáni válasz így szólt: „Papíron tudasd!”⁷ Abból viszont, hogy hasonló kérés máskor is előfordult, arra következtethetünk, hogy időnként mégis sikerrel járt a nagyvezír hasonló próbálkozása.⁸

Mivel az érintkezés eme formája kezdetben nagy többségében az uralkodó és a nagyvezír között volt szokásos, egyes szerzők nem is vonnak jellegükben, sőt címükben is azonos más iratokat a telhisz kategóriába.⁹ Pedig Orhonlu kiadványában a sejhüliszlám, a főfejterdár, a kajmakám pasa, a jemeni beglerbég, az anatóliai szerdár, Belgrád védője és mások is telhisz-íróként tűnnek fel.¹⁰ Máskor a nagyvezír csupán közvetítette beosztottai leveleit és beszámolóit — a megfelelő dokumentum neve még mindig telhisz.¹¹ Harmadik típusként bekerültek e kéziratgyűjteményekbe (mert az eredetük nem, csak összetített másolataik maradtak ránk, ahol azért más írástípussal írták le az előterjesztés szövegét és mással a szultán válaszát) különböző „levél”, „jelentés” néven futó vagy teljesen cím nélkül hagyott iratok, illetve kizárólag a szultán megnyilatkozásait magába foglaló par excellence hatt-i hümajunok is.¹²

Maga a telhisz szó jelentése egyébként összefoglalás, kivonatolás — bár a szükségesség nem éppen jellemzője ezeknek a dokumentumoknak. Sőt, inkább terjengősnek, fölös ismételtgetésektől terheseznek érezzük őket. Mintha szóban

3 Faroqhi, S.: Die Vorlagen (telhisze) des Großvezirs Sinan paşa an Sultan Murād III. Hamburg, 1967. 15. o.

4 Orhonlu, C.: Osmanlı Tarihine Aid Belgeler—Telhisler (1597—1607) [Az oszmán történelemre vonatkozó dokumentumok — telhiszek]. Istanbul, 1970. (Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1511.)

5 Az a gondolat, hogy ezeket a magyar közönség számára hozzáférhetővé tegyük, mindkettőnkben felvetődött, ezért közös munkára szántuk el magunkat.

6 Murphey, Rhoads.: The Velîyyuddîn Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings: Belleten, XLIII/171 (1979), 547—571. o.

7 Orhonlu: i. m., 128. sz. telhisz.

8 Uo., 147. sz. és részben 159. sz.

9 Faroqhi szerint (i. m., 18. o.) Fekete Lajos és M. Guboglu.

10 Orhonlu: i. m., 2., 4., 15., 51., 59., 104. sz.

11 Uo. 22., 81., 87., 115., 123. sz.

12 Uo., 16., 31., 38., 99., 107., 126. sz.

igyekezne valaki egy másik személyt rávenni valamire. Több oldalról is megközelíti, körüljárja a problémát, hogy aztán csak sugallja a döntést — a sztereotíp záróformula mindig ez: „a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.” A rövidség inkább a szultán sajátja volt, néha már-már bosszantóan kurta válasszal intézte el a mai szemmel is rendkívül fontos kérdéseket. Nem tudni, hogy egy korábbi fázisban, amikor az uralkodó még a kihallgatási teremben a nagyvezír jelenlétében intézkedett,¹³ ilyen felelőtlen és kiismerhetetlen feleleteket adott-e, a személyes találkozás hiánya azonban nagyban megkönnyítette a fricskaszerű, éppenhogy odavetett reagálások gyakorlatát.

Mínthogy a nagyvezír a birodalom polgári és katonai irányítását egyaránt kézben tartotta, s a hozzá kerülő ügyek az élet szinte minden szeletét átfogták, magától értetődik, hogy a telhiszek is a korabeli viszonyok számos mozzanatát visszatükrözik, a nagypolitikától a kisebb jelentőségű belső ügyekig.¹⁴ A tartalmi változatoság mellett a telhiszek másik fő jellemzője a kérdések — természetesen a korhoz mérten — reális megközelítése, s éppen ez az, ami értéket még tovább növeli. Egy olyan időszakra vonatkozóan, amit korábban főleg a király- és vezír-tükrök, a változások miatt érzett aggodalomból keletkező reformiratok,¹⁵ tehát valamiképpen „ideológikus” források alapján ismerünk, nyilvánvalóan elsőrendű fontossággal bírnak azok a dokumentumok, amelyek nem az ideálshoz, hanem a valóságshoz viszonyítanak. Ez még akkor is így van, ha a telhiszek sem mentesek itt-ott a célzatosságtól, az önigazolástól, a cselekedetek vagy éppen az el nem végzett feladatok „megmagyarázásától.” Ha például csupán a 25. sz. telhisz alapján kellene képet alkotnunk Esztergom 1604. évi török ostromának körülményeiről, azt hihetnénk, a sikertelenség előidézője a megvádolt öt főtiszt volt, holott kizárt, hogy más tényezőknek is — köztük a nagyvezírnek — ne lett volna benne része.

Az iratok hiányosságai vagy gyengéi azonban maguk is jellemzőek lehetnek. Aligha véletlen például, hogy a telhiszeknek úgyszólván semmiféle egyedi jellegük nincs. Ha nem lennének névvel ellátva (mint ez más telhisz-gyűjteményeknél előfordul¹⁶), az egyes nagyvezírek iratai önmagukban megkülönböztethetetlenek lennének. Ennek nem csupán a kifinomult bürokratikus gyakorlat volt az oka, hanem más egyéb is. A nagyvezír egy meghatározott rendszer, a despotizmus kiszolgálására és fenntartására kifejlesztett katonai rabszolgaság neveltje és képviselője volt, akinek élethivatása ennek megfelelően abban állt, hogy személyes érdekeit félretéve, „test nélküli szolgaként” fáradozzon a „szultáni érdekekért”. A telhiszekben megragadható szellemiség és mentalitás tehát az egész birodalmat irányító elit gondolatvilágának, szemléletének kifejezéséként is felfogható. S noha e sokat vádolt és valóban egyre anakronisztikusabbá váló vezető réteg igazán nem szorul védelemre,¹⁷ egyes telhiszek (pl. a 33. sz.) alapján az a benyomásunk támad: legjobb képviselői esetenként sokkal inkább maguknak érezték az alattvalók sorsát, mint maga a szultán.

A válogatásunkban szereplő magyarországi vonatkozású iratok tartalmilag több csoportra oszthatók. Az egyik legfontosabb egységet az Erdéllyel foglalkozók alkotják. A Báthory Zsigmonddal, Székely Mózzal vagy Bocskai Istvánval kapcsolatos dokumentumokon egyaránt az a gondolat vonul végig, hogy alapvető követelmény Erdély megtartása a birodalom függőségében, mert esetleges elszakadása a vazallus oláh vajdaságok elvesztését is maga után vonná, s ez együttesen túl nagy fenyegetést jelentene a birodalom északi határait. Az egyik szultáni megnyilatkozásból az is kiderül, hogy a porta a legjobb megoldásnak azt tartotta, ha Erdélyt a török iránt lojális erdélyi uralkodó kormá-

13 Rührborn, K.: Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte. Berlin—New York, 1973. 15—16. o.

14 Orhonlu szerint még a kisebb kinevezéseket is ebben a formában kellett elintézni. A tizenöt éves háború időszakából ránk maradt telhiszekben ennek nemigen látni nyomát, legfeljebb szandzsákbég-i kinevezéssel találkozunk; v. ö. a 126. sz. irattal.

15 Pl. *Aynı Ahî*. Kanunname-i âl-i Osman — Osmanlı devleti arazi kanunları. ed. Tuncer, H. Ankara, 1962.; Kıtáb-ı müstetáb. yayinl. *Fücel*. F. Ankara, 1974. (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler I.); Kocî Bey risalesi. yayinl. *Aksüt*, A. K. Istanbul, 1939. Mustafaî Âlî's Counsel for Sultans of 1581. ed. Tietze, A. Part I. Wien, 1979.; Part II. Wien, 1982.

16 Mint például a Faroqhi által vizsgáltknál, v. ö.: i. m., passim.

17 Egy kirívó példát egyes tagjainak gátálatlanságára l. a 11. sz. iratban.

nyozza. Mindezek ismeretében nehezen lehetne tagadni, hogy a törökbarát politikának Erdélyben megvoltak a szilárd, objektív alapjai. Az ide tartozó iratok közül külön fel kell hívnunk a figyelmet a 2. és a 34. sz. alatt közölt telhiszekre. Ezek ugyanis két, eredetileg talán magyar nyelven írt erdélyi államiratot őriztek meg török fordításban; az egyik — legalábbis a dátum alapján — Jósika István kancellártól, a másik pedig Bocskai Istvántól származik, s fennmaradásuk éppen annak köszönhető, hogy telhiszként a szultán elé terjesztették őket. Jósika a levélben a portai angol követ közbenjárását igyekezett biztosítani az erdélyiek számára megfelelő békefeltételek elismertetéséhez, Bocskai pedig a porta iránti hűségének kinyilvánítása mellett Tokaj megszerzéséről számolt be a szultánnak.

Az iratok java a magyarországi hadi eseményekkel, a birodalom katonai helyzetével, a hadsereg, a végyvári rendszer ellátásával, illetve a török—magyar—Habsburg viszonyral foglalkozik. Plasztikusan bonatkozik ki belőlük az a nyomasztó helyzet, amibe az oszmán hatalom a kétfrontos háború folytán került. Ennek az időszaknak legfőbb jellemzője a krónikus pénzhiány, s csaknem valamennyi irat alaphangját a zsoldfizetéssel összefüggő súlyos gondok adják meg. Ugyancsak visszatérőek a panaszok a hadsereg létszámának elégtelenségéről, s több előterjesztésben kénytelenek szembenézni azzal az újszerű ténnyel is, hogy az oszmán hadsereg szerkezete és fegyverzete kezd elmaradni a kor követelményei mögött. A diplomáciai kérdéseket érintő, valamint a ellenfelek és partnerek belső viszonyait taglaló néhány irat nem annyira az információk gazdagsága, mint inkább amiatt érdemel figyelmet, hogy érdekes képet rajzol a török vezetés ismereteiről és helyzetmegítéléséről. A 27. sz. telhiszből például jól kiviláglik, hogy a birodalom irányítói nem nagyon értették a magyarországi vallási küzdelmek dogmatikai és rítusbéli vonatkozásait, azt azonban jól érzékelték, hogy a háttérben egészen profán folyamatok is zajlanak: „Minden hitetlen a világi élet felé hajlik” — olvashatjuk az említett iratban, s a folytatás is lényeges mozzanatot emel ki: „rendkívül mohón vágyanak a pénz és a birtok után.”

Külön egyiséget alkotnak azok a dokumentumok, amelyek a tatárok magyarországi szerepléséről adnak számot. A tatár kán, vagy az oszmán tisztségviselők jelentései mintegy „belülről” mutatják meg teljes valóságában azt, hogy a hosszú háború résztvevői közül Magyarország népe számára miért a tatárok jelentették a legnagyobb veszélyt. Míg a török, Habsburg vagy magyar hadak stratégiai megfontolásokkal, a hódítás és a megtartás céljával léptek az ország területére, vagy tartózkodtak ott, addig a tatár sereg, a katonai meg gondolásoktól majdhogynem függetlenül, jelenlétét mindenekelőtt rablási, zsákmányolási alkalomnak tekintette. Saját szándékán kívül erre predesztinálta a fejlődés iránya is; a harcmódorát és felszereltségét tekintve egyre elmaradottabb tatár hadat az oszmán hadvezetés éppen erre a feladatra, az ellenfél háterszágának pusztítására, bomlasztására használhatta a legjobban, közvetlen harci értéke ugyanis egyre csökkent. Maga a tatár kán írta: „...a tatár sereg pedig az ágyúknak és puskáknak nem fog tudni ellenállni...” E tényezők hatására a tatár sereg tevékenysége szinte teljes egészében a pusztításra koncentráldott, s ennek köszönhető az a szomorú eredmény, amellyel a tatár kán eképpen dicsekedett egyik jelentésében: „[Felséged] e szolgája olyan helyekre jutott el, ahová eddig még senki...”, azaz olyan területekre is kiterjesztette a rombolást, amelyeket az addigi háborúk megkíméltek. A tatárok azonban időről időre magának az oszmán vezetésnek is gondot okoztak. Amikor elegendő zsákmányra tettek szert, vagy éppen nem jártak a remélt sikerrel, a szokásosnál is nehezebben lehetett kezelni őket. Előfordult, hogy minden indoklás és engedély nélkül egyszerűen hazamentek.

Vannak olyan iratok is, amelyek egyik csoportba sem illeszkednek, de jól kiegészítik valamilyen szempontból a többi telhiszből kibontakozó képet. Kifejezetten ilyen céllal válogattuk be például a 33. sz. telhiszt, mert közvetve jól

megmutatja, hogy a porta Erdéllyel — függősége ellenére — soha nem bánhatott úgy, ahogy itt a moldvai vajdával tette.

Végezetül néhány szót kell szólnunk a dokumentumok közlési módjáról. Az iratokat újrászámoztuk, de az azonosíthatóság érdekében, a dátum után, szögletes zárójelben megadtuk az eredeti, Orhonlu kiadásában szereplő sorszámot is. A kétféle számozás közötti jelentékeny eltérés abból fakad, hogy míg Orhonlu nem fordított különösebb gondot az időrend megállapítására, addig mi igyekeztünk az iratok abszolút és relatív kronológiáját a lehetséges mértékben meghatározni. Ennek ellenére napra pontos dátumot mindössze egy iratnál tudtunk megadni — ez tartalmazott egyedül ilyet —, a többinél vagy olyan időhatárokat rögzítettünk, amelyek között az irat keletkezett, vagy csupán egy terminus post quemet avagy ante quemet, amiből a dátumra következtethetünk. A datáláshoz felhasználható fogódzókat általában az iratokban szereplő személyek, események, itineráriumok, a hivatalviselés időpontjai stb. szolgáltatják, de előfordult, hogy „külső” forrásokat (pl. Bocskai levelezését) kellett segítségül hívni. Egy-két beadvány esetében mindenféle támpont hiányzott, ezért ezeket az utolsó helyre tettük az egyazon nagyvezír időszakából származó iratok sorában.

Az adódó vagy általunk valószínűnek ítélt dátumot a sorszám után, a datálás alapjául szolgáló adatokat és — szükség esetén — a kiegészítő magyarázatokat a dátumhoz fűzött jegyzetben adtuk meg. Ezek a többnyire rövidre fogott megjegyzések azonban rendszerint az adott telhisz szövegén alapulnak, így a datálás „megoldása” végső soron csak az irat elolvasása után válhat értetővé.

A telhiszekben előforduló számos helynevet mai alakjában írtuk, azonban az első előfordulásakor zárójelben megadtuk az eredetiben szereplő, pontosabban az Orhonlu által közölt formát. Ha a török írásmód váltakozott, az új alakokat mi is minden esetben közöltük. Ahol a török forma túlságosan eltért a magyartól és ez nem is közismert, vagy a helynév azonosítása kétséges lehet, ott az eredeti alakot hagytuk meg, és jegyzetben magyaráztuk, vagy próbáltuk azonosítani.

A személyneveket szintén mai és magyaros alakjukban közöltük, de — a török neveket kivéve — zárójelben ezeknél is megadtuk az eredeti török változatot.

A török terminus technicus-ok (tisztiségek, intézmények stb. neveinek) nagy részét nem fordítottuk le, viszont az érthetőség kedvéért első előfordulásukkor jegyzetben megmagyaráztuk őket. Változatlanul hagytuk és nem is értelmeztük külön a jól ismert „nemcse” és „frenk” szavakat, mert a „nemcse” sokkal jobban kifejezi a Habsburgok birodalmának képviselőit és alattvalóit, mint az „osztrák” vagy a „német” szavak, a „frenk” viszont szélesebb értelmű, mint ha azt mondanánk: (nyugat-)európai.

A szögletes zárójelben álló szavak kiegészítések; vagy a jobb megértés előmozdítására hivatottak, vagy pedig olyan hiányokat pótolnak, amelyek az eredetiből nyilvánvaló figyelmetlenség, pongyolaság miatt maradtak el. Kivételt ez alól csak az évszámok képeznek, ezeket legtöbbször eredetileg sem akarták beírni.

Alkalmanként korrigáltuk a közreadó apróbb olvasati tévedéseit; nagyritkán, a nehezen értelmezhető helyeken, az eredetiek hiányában a fordítás bizonytalan maradt.

Néhány esetben a = jelet alkalmaztuk ott, ahol a telhiszt az előterjesztő nem formálta egységes írássá, hanem a mástól kapott jelentést változatlanul továbbította és csupán saját megjegyzéseivel látta el; ezt a két világosan elváló részt különítettük így el egymástól.

A jegyzetek jelentős részéhez olyan alapvető kronológiai kézikönyveket és feldolgozásokat használtunk, mint pl. a négy kötetes magyar történeti kronológia ide vonatkozó része (Magyarország történeti kronológiája II. 1526—1848.,

főszerk. Benda Kálmán, Budapest, 1982.) Ismail Hanni Danişmend (Izahli osmanli tarihi kronolojisi, Istanbul, 1947—1961. IV. kötet) és Ismail Hakkı Uzuncarsili (Osmanli tarihi, III/2. Ankara, 1973.²) művei stb. Ezekre külön sehol nem hivatkoztunk. Kivételt csak az Orhonlútól átvett adatok esetében tetünk. A felhasznált irodalmat általában akkor idéztük, ha egy kérdés megoldásához más jellegű anyagra volt szükség.

1.
1595 január—február¹
[Orhonlu: 2. sz.]

A mufti efendi² által Murád szultánnak³ küldött előterjesztés.
Telhisz

A magas trónushoz — tegye nagyvá az Úr — ezt terjesztjük elő: Tegnap este Erdély követe⁴ távol maradt; milyen furcsa, hogy nincs igyekezet emberek kiküldésére a környékre és a vidékre, hogy őt megtalálják. Az elhatározása azt mutatja, hogy Erdély fellázadt. Azt is lehetett hallani, hogy a magyar királlyal szövetségelt. Nemrégiben onnan házasodott,⁵ már akkor jelentettem, hogy meg kell akadályozni, de senki sem törődött vele. Ha Erdély fölkel, akkor Havasalföld és Moldva is föl fog lázadni, most kell megtenni a szükséges előkészületeket. Ezekkel a dolgokkal padisahomnak személyesen kell foglalkoznia. Az iszlám országának védelme padisahom feladata. Havasalföld és Moldva felé, védelmükre, bizonyos mennyiségű katona kell, az elhanyagolás nem megoldás. Bár az ilyen dolgok említésével gondot okozunk, de mit tegyünk, az iszlám országának védelme szükséges; a padisah vallását és birodalmát meg kell nekünk őrizni. Ezeket a dolgokat hány-szor előterjeszttük, hány-szor vettük a bátorságot, nem talált meghallgatásra. „Miért nem tudatod a helyzetet?” — mondván, eme [felségedért] imádkozó alattvalójának szemrehányást tesz [szultánom], miért nem fogadja el hát [amit előterjeszték]? A parancs és a rendelkezés a kegyes Úr öfelségéé.

Az elhunyt és megboldogult Murád szultán öfelségének nemes válasza:

Szívesen vett szavait mindenképpen szívből fogadjuk. Az isteni sugallatok [közvetítésétől való] elállása a hatalmas Úrtól van. Bármilyen is történik, teljesedjék be.

2.
1597 április—május⁶
[Orhunlu: 80. sz.]

Az elhunyt és megboldogult nagyvezír, Jemiscsi Hasszán pasa⁷ telhisze

Az erdélyi kancellár⁸ által a magas portán tartózkodó angol követnek⁹ küldött levél fordítása:

Uram, minthogy tudomásomra jutott rendkívüli barátsága Erdély uralkodója és Erdélyország irányában, kötelességünknek éreztük, hogy levelünket és üdvözlötünket küldjük kegyelmednek. Egyben alázatosan kérem, szolgálatait ezután is biztossítsa számunkra. Szolgáljon szíves tudomására, hogy uram öfelségével Rudolf császárhoz

1 Terminus post quem: 1595. január 28.; szövetségkötés Báthory Zsigmond és I. Rudolf között.
Terminus ante quem: 1595. február 16.; III. Murád szultán halálának napja.

2 Bosztanzáde Mehmed efendi, sejhüliszlám 1589—1592 és 1593—1598 között.

3 III. Murád, uralkodott 1574—1595 között.

4 Feltehetőleg az 1594 júliusától a portán tartózkodó Ravaszdi György udvari ügyvivőről van szó; v. ö. *Biró Vencel*: Erdély követei a portán. Kolozsvár, 1921. 116. o.

5 A Mária Krisztiánával való házasságkötésről 1595 januárjában jött létre előzetes egyezség (a házassági szerződést március 5-én írták alá), az egybekelésre azonban csak 1595. augusztus 6-án került sor.

6 Terminus post quem: 1597 március vége—április eleje; Báthory Zsigmond visszaérkezik Erdélybe prágai tárgyalásairól; v. ö. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, szerk. Szilágyi Sándor, 4. k. Budapest, 1878. 9—10. o.

7 Jemiscsi Haszán pasa, nagyvezír 1601. július 10—1603. október 4. között. A telhiszt nagyvezírként semmiképpen sem terjeszthette elő, valószínűleg a későbbi másoló elírása folytán szerepel már ekkor ezzel a címmel.

8 A telhisz dátuma alapján Jósika Istvánnak kell lennie, aki 1594—1598 között volt erdélyi kancellár.

9 Sir Henry Lello, 1597—1599 között ügyvivő, 1599—1607 között hivatalos portai angol követ.

mentünk¹⁰ olyan szándékkal, hogy a boldogságos s a világnak menedékkül szolgáló padisah öfelségével való barátkozásához utat találjunk. Eközben érkezett ide Ali csaus¹¹ a boldogságos padisah felséges levelével, valamint a hatalmas nagyvezír, Ibrahim pasa öfelsége,¹² a másodvezír, Mehmed pasa öfelsége,¹³ továbbá kegyelmed leveleivel; a [szultáni] irat s e levelek tartalmából láttuk, hogy a megbékéléshez a nemes hozzájárulás megtörtént. Nekünk is ez a szándékunk. Hogy megerősítse ezt a szándékunkat, urunk a magas portára küldte Bányay Márton (Martiz Banyay)¹⁴ nevű kiváló emberét. Nagyköveteink közül Atori¹⁵ az, akiről kívánnánk, hogy a béke ügyében odaküldessék. Megbíztuk [Bányayt], hogy boldogságos padisahomtól menlevelet kérjen [számára]. Urunk említett embere kegyelmednek majd minden ügyünkről beszámol, kegyelmedtől pedig azt kérjük, hogy tanácskozza meg vele, miként alakulhat a béke ügye. A békéért tett erőfeszítései és fáradozásai miatt szívesen láttuk Ali csaut ezen a részen. Hüsejzn csaussal és kegyelmed itt tartózkodó szolgájával tisztelettel bánunk, urunk nagyköveteivel együtt küldenénk a boldogságos udvarba. Szükséges, hogy az urunk részéről most elküldött ember sietve visszaküldessék, hogy nagyköveteink mielőbb odaérhessenek. A béke és a megegyezés feltételei (hogy ti. a boldogságos padisah urunkkal való béke és egyezség érdekében a várakat, amiket elvettünk, a boldogságos padisahnak adjuk vissza, s az ellenségeskedés megkezdése előtti helyzet és állapot állíttassék vissza, a bécsi királlyal pedig a jelenlegi helyzet tartassék fenn) többé-kevésbé ismertté váltak előttünk. Méltóztassék megítélni, milyen súlyosak e feltételek. Így akár a bécsi király is követelhetné a Győr (Janik) és Eger (Egri)¹⁶ nevű várakat. A tőlünk elvett várakért s az adótöbbletért, amit a megboldogult Szülejmán szultán ahdnáméi el lenére vettek meg rajtunk, mi is kárpótlást remélünk, és kérjük, hogy a havasalföldi és a moldvai vajdák s tartományaik, amint eddig is lenni szokott, keresztény bégjeik irányítása alatt maradjanak. Néhány vár, ami jelenleg a kezünkben van, a megboldogult Szülejmán szultán és a megboldogult Szelim szultán hán kegyes idejében a mi birtokunkban volt, és akkoriban 10 ezer vert forintot kellett adnunk. Határaink a Duna és a Tisza nevű folyóknál húzódtak; e tartomány egész népe annyira ki lett már fosztva, hogy legalább a régi helyzet szerint maradjanak. Kegyelmedtől tehát alázatosan kérjük: alaposan járjon utána ennek az ügynek, s tudassa velünk, milyen módon volna lehetséges [kivitelezése], hogy a boldogságos udvarba küldendő követeinket annak megfelelően készítsük fel és lássuk el utasításokkal. A boldogságos padisah vezíreivel közölje, hogy ilyen nagy és boldogságos padisah öfelsége számára nem túl nagy dolog két-három váracsukat adományozni régi szolgáinak. Ilyen módon a végeken mindenféle veszély elháríthatnák, megakadályoztatnák, a boldogságos padisah öfelsége pedig a bécsi királlyal és a többi közelben levő szomszédos keresztény béggel nyugalomban és békességben lehetne. De ha kegyelmed úgy látná, hogy ily nagy ügy véghezvitelére kevés az idő, úgy egy évig mindkét fél részéről a fegyverek használata szüneteltessék, az ellenségeskedés hagyassék abba, s egy évig nyugalom lévén, közben mindkét részről követek jöjjenek és menjenek, hogy a béke és egyezség dolgát megbeszéljék és dülőre vigyék. Mielőbbi kedvező választ várva [jól] egészséget kívánunk és üdvözetünket küldjük kegyelmednek. — Ily módon tudatja — azzal, hogy a levél megírása óta 35 nap telt el.

3.

1601. december¹⁷

[Orhonlu: 52. sz.]

A megboldogult nagyvezír, Jemiscsi Haszán pasa telhisze.

A hitvány szolga jelentése a következő: Boldogságos padisahom! Mivel előzőleg az iszlám sereggel Székesfehérvárott (Isztolni Belgrád) állomásozván a Mindenható

10 Báthory 1597 január—februárban folytatott tárgyalásokat Prágában.

11 Ali csaus 1596-tól jelentős szerepet játszott a porta és Erdély közötti diplomáciai érintkezésekben; v. ö. Török-magyarokri államokmánytár (TMAOT), szerk. Szilády Áron és Szilágyi Sándor, 3. k., Pest, 1868. 37—39. o.

12 Damad Ibrahim pasa, nagyvezír 1596-ban, 1596—97-ben és 1599—1601-ben.

13 Dzserráh Mehmed pasa, másodvezír 1598 májusáig, nagyvezír 1598—99-ben.

14 Báthory Prágából való visszaérkezése után küldte el Bányayt követségbe, aki 1598 nyarán tért vissza Isztanbulból; v. ö. TMAOT 3. k., 38. o. Bíró Vencsnél (i. m. 116. o.) ebben az időben nem szerepel.

15 Az Orhonlu által közölt forma alapján nem azonosítható. Ehhez hasonló név Bíró Vencsnél sem található. (Talán Báthory?)

16 Győr 1594. szeptember 29-től 1598. március 29-ig volt török kézen, Eger pedig 1596. október 13-án esett el.

17 Terminus post quem: 1601. december 7.; az iratban említett [1010.] dzsemáziuláhir 11., a nagyvezír Belgrádba érkezésének napja.

akarataból kemény tél tört ránk, [nagy] esők és havak estek, s Kanizsáról folytonosan segélykérők érkeztek, fontos volt, hogy a katonákkal való tanácskozás és egyetértés után a nagy ágyukat minél előbb kivontassuk és **rendelgetési helyükre** eljuttassuk, s Kanizsa várának segítséget nyújtsunk. [Ezért] az említett helyről felkerekedtünk, az ágyukat Budára (Budin) küldtük, s előbb a pozsegai és izvorniki szandzsákok serege, majd mi magunk is Kanizsa megsegítésére igyekeztünk. De azzal a megfontolással, nehogy a kevés idő és a rosszra fordult idejéről miatt, s az okból, hogy elérkezett a hadjáratból való visszatérés ideje, a katonák egymást föltüzeljék és elmenjenek, azon a helyen nem közöltük velük, hogy Kanizsára tartunk. Mikor a Mohács nevű helyre értünk, a seregben kihirdettük, hogy Kanizsa megsegítésére igyekszünk, s akik jönni akarnak, jöjjenek, akik nem akarnak, távozzanak. [Felséged] e szolgája a nevezett helyről Kanizsa felé vette az útját, s előbb Pécsre (Pecsuj), onnan pedig Szigetvárra érkezett. A korábban elküldött boszniai beglerbég a boszniai sereggel a Kanizsához közeli Tomasin¹⁸ nevű helyre vonult, magunk pedig megkezdtük a Kanizsára való menetel előkészületeit. A seregből önkénteseket írtunk össze, s a velünk lévő száz —kétszáz főnyi tatár seregből kiválasztottunk egy csapatot, s ezt magunk előtt a Kanizsát ostromló alávaló hitetlenek ellen küldtük. A nevezettek, elmenve, az átkozottak ostromsáncaira rontottak, számos átkozottat megöltek, és mintegy negyven-ötvenet foglyul ejtettek. Eppen visszafelé igyekeztek velük, mikor a mögöttük lévő táborból nagyszámú alávaló hitetlen tört elő, az innen érkezetteket elűzte és a szerzett foglyok nagy részét kiszabadította; [a hitetlenek] vértanúvá tettek egy tatár herceget és néhány tatárt élve elfogtak. Mikor megkérdezték tőlük, honnan jöttek, a nevezettek elmondták, hogy a szerdár¹⁹ az iszlám sereggel Szigetvárra érkezett és ellenük készül; ők pedig azért jöttek előre, hogy nyelvet fogjanak. Amint az átkozottak meghallották, hogy [felséged] e szolgája útban van és közeledik az iszlám sereggel, nagy zavargás tört ki közöttük; vezéreiket — a generálist, Zrinyit (Zirin oglu), a Fekete Herceget²⁰ és a frenektől jött kapitányokat — megrohanták azzal, hogy feltétlenül szedelőzködjének és menjenek el. Az isteni bölcsesség ekkor olyan esőt, majd havat zúdított a földre, hogy az itteni végváriak egyöntetűen állították: ötven—hatvan éve nem volt ilyen tél ezen a tájon. Ilyen tében az átkozottak ágyúikat nem voltak képesek elvontatni, s negyvenkét páratlan, várvívó nagy badzsaluska ágyújukat otthagya, sátraikat, felszerelésüket, élelmüket és rengeteg lóporukat mind hátrahagyva elmenekültek, miközben a várból kijövő iszlám katonák nagy hat—hétezeret levágtak belőlük, és a [levágot] fejeket sorba rakták a várfalakon. Mialatt az isteni bölcsesség így megmutatkozott, az iszlám sereg sem tehetett egy lépést sem előre. A hótól és a ködtől az orronkig nem láttunk, az állatok pedig legyengültek; hogy milyen tél és ítéletidő volt, amikor kénytelenek lettünk táborot bontani és elindulni, azt abból kegyeskedjék megítélni, hogy még a magunk sátrának felszedésére sem jutott erő, s ott maradt, ahol leverték. A jelentékeny mennyiségű élelem Szigetváron raktárban állt, s a lópor is elő volt készítve. Amint az átkozottak elmeneteléről megjött a hír, elküldtük a pozsegai béget, hogy ziámet- és timár-birtokosaival, továbbá a pécsiekkel és a szigetváriakkal az élelmet és a lóport kocsikra rakassa és elvitesse. Mivel a magasságos Isten segedelmével, boldogságos padisahom hathatós imáinak és szép kegyeinek bőségétől Kanizsa vára az átkozottak kezéből megszabadult, s emellett a magasságos Isten kegyelméből annyi ágyú, sátor, lópor és fegyver zsákmányoltatott, amennyit figyelmes szem még nem látott, nagy sikereket értünk el. A vallás és a birodalom ellenségei pedig ne szűnjenek meg mindig ily módon szegyenbe kerülni. Ez ügyben a kanizsai beglerbégtől²¹ jött levél alapján telhisz készült, ami a felséges kengyelhez elküldetett; érdemesítse nemessé figyelmére. Mivel Kanizsa alól jó hírek érkeztek, s a tél fölöttébb hevesen tombolt, [felséged] e szolgája is visszafordult a mellette maradt katonákkal. Miután a felséges isteni akarat szerint hatalmas hó esett és nagy tél tört ránk, az úton számos nehézséget és szenvedést kellett eltűrünk. Ráadásul az eszéki (Öszek) hidas a jégár összerőtte, s a katonák többsége a túlsó parton maradt. Mivel útjuk azon át vezetett, megállva, az erőket összegyűjtve, teljes igyekezettel és odaadással, ezer nehézség

18 Tamási, bizonyára Drávatamási.

19 Jemisci Haszán pasa nagyvezír, aki egyben a magyarországi hadjárat fővezéri tisztjét is ellátta.

20 A generális Hermann Rossworm volt, Zirin oglu Zrinyi Györggyel, a Fekete Herceg Mátyás főherceggel azonos; Jemisci azonban az utóbbit illetően tévedett, ugyanis a Kanizsát ostromló császári seregek vezére Ferdinánd főherceg volt.

21 Tirjáki Haszán pasa, korábbi budai beglerbég, 1601. július 1-én lett kanizsai beglerbég, 1604. július 18-tól ruméliai beglerbéggé lépett elő.

árán a híd helyreállítatott, s miután az összes katona átért, [felséged] e szolgálja is átkelt. Az úton sok nélkülözést és szenvedést viseltünk el, s ez év [1010]²² dzsemáziüláhir havának 11-ik napján (1601. december 7.) megérkeztünk Belgrádba, ahol [jelenleg is] a hadjárat ügyeinek intézésével foglalatoskodunk. Ezen a részen most így állnak a dolgok; egyébként a parancs és a rendelkezés nagyságos padisahomé. Boldogságos padisahom! Bár azóta, hogy Belgrádba jöttünk, amennyire erőnkéből telik, a fáradozásban és az igyekezetben nincs hiány, mellettünk azonban valójában nem maradt senki. Nincs ember, aki a környéken a szolgálatot eilátná, s így maga a szolgálat sem lehetséges. A Belgrádban állomásozó szerdár szavát nem fogadják meg, a tartomány és az ország rommá változott. A szilisztrai beglerbég, noha oly közel van Belgrádhhoz és mellette annyi a katona, a sok fáradozás közepette küldött parancsoknak nem engedelmeskedett és nem jelentkezett szolgálatra. A lópor végett Egyiptomba (Miszir) küldött rendeletekre az egyiptomi beglerbég semmit sem tett, az odaérkező kapidzsi basit²³ Alexandriából (Iszkenderije) visszatérítette anélkül, hogy egy szem lóport küldött volna. Ha a többi dolog is [így megy], s a Belgrádban lévő szerdár szavát így fogadják meg, van-e haszna annak, hogy [felséged] e szolgálja Belgrádban tartózkodik? Nem lehet az ügyeket úgy intézni, hogy amíg a szerdár magára hagyatva itt állomásozik, addig a fővárosban a hadjáratl ügyekhez nem értő személyek végzik helyette a számára szükséges hadfelszerelés előkészítését. Ha az ügyeket oly módon intéznék, [ahogy elvárható lenne, akkor] tíz év óta a szerdárak minden évben itt teleltek volna, s elrendezték volna a dolgokat; ehelyett miféle ügyintézés történt? Boldogságos padisahom öfelsége kegyeskedjék mindezt megfontolni; e szolgálja erről értesült és ezt tudja. Egyébként a parancs és a rendelkezés padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán²⁴ hán öfelségének nemes válasza:

Tudomásul vettem. A hitharc útján eltúrt szenvedéseid nyerjék el jutalmukat. A magasságos Isten legyen a segítő!

4.

1601—1602 tele²⁵
[Orhonlu: 60. sz.]

Az elhunyt és megboldogult nagyvezír, Jemiscsi Haszán pasa telhisze

A korábban Pápa várából kijött és hozzánk csatlakozott frenk katonák közül [felséged] szolgálja, a koroni származású, iszlámra áttért szendrői (Szemendre) szandzsákbég, Ibrahim bég²⁶ Budáról küldött levele: Ha a nyomorult hitetlenek helyzetéről méltóztatnék érdeklődni, lezt írhatom]: megbízható kémeink híriul adták, hogy az átkozottak minden seregüket a végeken telettetik; a hátországból segítségükre érkező 16 ezer átkozottat sem engedik szét tartományaikban, hanem valamennyinek a közeli várakban és városokban jelöltek ki téli szállást. Az a tervük és szándékuk, hogy amint az idő engedi, azonnal Buda és Pest (Peste) vára ellen indulnak. — Azt írja, hogy amennyiben március haváig nem érkezik 5—10 ezer puskás [katoná] Buda és Pest várába, a helyzet — mitől a magasságos Isten óvjon — nagyon súlyos lesz. Boldogságos padisahom! Ez a dolog [így] igaz, semmi kétség. S mindegyre Buda, Eger, Erdély és Kanizsa környékéről is folytonosan ilyen hírek érkeznek. De hol lehet itt 10 ezer puskás katonát találni? Amire az emberi erő képes, s amit a körülmények megengednek, hiány nélkül megteszük. A pandúroktól, kenézektől és primiküroktől²⁷ ezer igyekezettel és fátad-

²² Orhonlu az eredetiben itt hiányzó évszámot 1011-nek adja meg, azonban Kanizsa ostroma 1601-ben zajlott, s ez a mohamedán időszámítás szerint az 1010-es évek felel meg.

²³ Kapidzsi basi: a szeráj bejáratánál örökösök parancsnokát nevezték így. Körülbelül az egykori magyar ajtónálómester megfelelője.

²⁴ III. Mehmed, uralkodott 1595—1603 között.

²⁵ Terminus post quem: 1601. július 10.; Jemiscsi Haszán pasa nagyvezíri kinevezése. Terminus ante quem: 1602. március 11.; az iratban említett újév. A szövegből kiderül, hogy Pest még török kézen van (1602. október 6-án foglalja el a királyi sereg), az említett „rettenetes tél” tehát csak 1601—1602 telére vonatkozhat.

²⁶ A Pápát védelmező vallon katonák a zsoldfizetés elmaradása miatt 1600 májusában fellázadtak, s a budai és székesfehérvári békéhez küldött követek útján a törököknek ajánlották fel szolgálataikat. Közben a királyisereg ostromgyűrűt vont a vár köré, amit a vallonok augusztus 9-én áttörtek; jelentős veszteségek árán egy részük eljutott Székesfehérvárra, török zsoldba állt, és hosszú évekig harcolt a török érdekekért a háború különböző színterein; v. ö. A vallonok lázadása, Pápa 1600-ban: Hadtörténelmi Közlemények, I./1888. 485—489. o.; Orhonlu: i. m., 51. o. 4. j.; Török történetírók. III. k., ford. Karácson Imre, Budapest, 1916. 152—53, 292—93. o.

²⁷ A balkáni népek törökök által kinevezett, javadalombirtokkal „fuzetett” alsósztintű tisztviselői, akiknek tisztje apáról fúra öröklődött.

sággal most gyűjtik össze és küldik ide az embereket. Jó, ha ezekből 1000 fő összegyűlik. Ezenkívül az itt tartózkodó 300 fős frenk csapatot is útnak indítottuk. Boszniából egy puskás kocsu basi²⁸ küldetett. De nem tudni, lehet-e onnan emberré számítani, s azt sem, hogy mennyire. Azoknak a ruméliai katonáknak, akik beglerbégjeikkel együtt Budára lettek rendelve, de nem maradtak ott, szintén parancsokat küldtünk, megfenyegettük és figyelmeztettük őket, tán sokukat meg fogjuk büntetni, s arra törekszünk, hogy visszahozzuk őket. Azonban a rettetes híbelen még senki sem tudott elindulni. A figyelemben és az igyekezetben nincs hiány. A fővezér [felséged] szolgálja, de egyedül mit tegyen? Boldogságos padisahomtól azt kérjük, hogy a túlsó oldal katonái²⁹ közül senkinek a visszatartására ne adja felséges engedélyét, s méltóztassék erősen azon lenni, hogy az újév³⁰ előtt ide küldjék őket. A magasságos Úr őfelsége részeltesse az iszlám sereget győzelemben és diadalban! Egyébként a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

A túlsó oldal katonái hozzátok rendeltettek; amíg a sereg innen megérkezik, Budát határozottan védj meg! Csak rajta! Budát a magasságos Úrra bízom.

5.

1601—1602 tele³¹

[Orhonlu: 79. sz.]

A megboldogult nagyvezír, Jemiscsi Haszán pasa telhisze

A hitvány szolga jelentése a következő: Boldogságos padisahom! Az Erdély körüli helyzet a korábban felterjesztett telhiszek révén részletesen jelentetett nagyúri kengyeléhez. A beglerbégeknek, bégeknek és katonáknak, akik az erdélyi vajdától korábban érkező követek kérésére s a részéről küldött levélben foglalt kívánságának megfelelően arra a részre küldettek, megparancsoltatott, hogy Erdélyben teledjenek. Mikor az ott állomásozó sereg az erdélyi vajdával és az erdélyi sereggel egyesült és felvonulóban volt, a nemcse sereg Erdélyország legtöbb helyét és várát elfoglalta, s a Temesvártól (Tamsvar) nem messze lévő Déva (Dvo) nevű várat megközelítette. Minthogy erről az oldalról ily sok katona érkezett oda, a nevezett nemcse sereg visszahúzódt, melyet így maguk előtt hajtva az átkozottakat kiűzték az erdélyi tartományból és várakból. A nemcse [katonák] a saját tartományukhoz egy napi járóföldre, Erdély belsejében, egy nehezen megközelíthető helyre vették be magukat, előlről egy folyóra támaszkodva, hátukat egy hegynel vetve letáboroztak. Az innen érkező sereg pedig a nemcse katonák által megszállt Kolozsvár (Klosvár) ellen vonult és ostrom alá vette. A nevezett vár ugyan Erdélyhez tartozott, de nemrégiben a nemcse sereg elfoglalta és ezer nemcse [katonát] hagyta benne. A vár tulajdonképpen nem volt erős, egyszeri várfal vette körül csupán. Bár a magasságos Isten segedelmével ennek a várnak a katonákkal való megostromlása és bevétele is lehetségesnek látszott, az erdélyi vajda és serege a vár kivását megakadályozta, mondván: „Ebben a várban valamennyiünknek fia, leánya, testvére, egyéb rokona és hozzátartozója van; nem egyezünk bele, hogy a várat ágyúval lövessék, a bent lévőket megöljék és kirabolják. Talán ha [nem] ostromoljuk meg, akkor is lehetséges, hogy a bent tartózkodók félelmükben szépszerével átadják a várat!” Minthogy ekkor tájt a tél is beköszöntött, Erdélyország pedig romokban hevert s nem volt élelem, [felséged] szolgálja Bektás pasa³² néhány béggel, a mintegy kétezer főnyi sereggel az erdélyi vajda mellett maradt, ott telelt, s mindnyájuk egyetértésével [felséged] e szolgájához küldték az anatóliai beglerbégét,³³ Erdély helyzetéről részletes jelentést tettek, s a kora tavasz-

28 Pontosabban kodzsa basi, a kenéz és primikür tisztség török elnevezése.

29 Az anatóliai és egyéb keleti tartományok seregeire gondol.

30 A mohamedán „nevruz”-t az oszmán adminisztrációban március 11-gyel keltezték. Jelen esetben 1602. március 11-ről van szó.

31 Terminus post quem: 1601. november 30.; Báthory Zsigmond és a szövetséges török sereg befejezi Kolozsvár ostromát és téli szállásra vonul; vö. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, szerk. Szilágyi Sándor, 5. k. Budapest, 1879. 20 o. Terminus ante quem: 1602. március 11.; az iratban említett újév.

32 Bektás pasa ez idő tájt — pontosan nem meghatározható rangban — az Erdélyben harcoló török had parancsnoka (v. ö. a 7. sz. irattal), később — 1603. május 28-án írt levelében — mint temesvári beglerbég és erdélyi főszérda írunk fel; v. ö. TMAOT 3. k. 42. o.

33 A mondatnak a „Bektás pasa”-tól a jegyzetszámig terjedő része a kiadott szöveg alapján nehezen értelmezhető

ra jelentős segítséget és sereget kértek. Mivel őneki [ti. az erdélyi vajdának] minden kincseire a nemcse sereg tette rá a kezét, és megszámlálhatatlan vagyont vitt el az országból is, a nevezettek innen kértek pénzt, mert az erdélyi vajda saját katonáinak sem tudja a zsoldot kifizetni. Mindenképpen szükséges, hogy még az újév előtt jelentős sereget küldve arra a részre, segítséget kapjanak. Azonnal, kölcsönzés útján, legalább 15 ezer gurust kell adni. Mégpedig azért, mert ha most nem adunk ily módon pénzt, az átkozott nemcse fővezér³⁴ továbbra is egyre magához hívja az erdélyi katonákat, s leveleiben és üzeneteiben ezzel biztatja őket: „Hiánytalanul megadom a zsoldotokat, mi dolgotok a csődbe jutott erdélyi vajda mellett?” Lényegében az erdélyi vajda olyan helyzetbe került, hogy amikor korábban néhány alkalommal a nemcsével megütközött, azok összes kincsét és vagyonát elragadták, s egy régi kaftánon kívül semmije sem maradt. Mindig azt ölti fel, s a serege teljességgel engedetlenné vált iránta, minél fogva ő sem bízik a seregben. Olyannyira, hogy mikor utóbb egyesültek az iszlám sereggel, nem maradt saját emberei között, hanem mindig a muszlim harcosok között táborozott. A nevezettet azért érte ennyi baj, mert korábban boldogságos padisahom kegyét és jóindulatát elfelejtve hálátlanságba esett, felkelt és fellázadt padisahom ellen. Még a rájái is mind ezt mondják. Jöhet-e jó azok fejére, akik boldogságos padisahom ellen felkelnek és fellázadnak? A nevezett, bár bűneit megbánta és szívvel-lélekkel boldogságos padisahom szolgája lett, oly mértékben szegény és nyomorult, hogy azt elmondani nem lehet. Így, ha Erdélyország a nemcse kezébe kerül — óvjon ettől a magasságos Isten —, se Temesvár, se Havasalföld, se Moldva nem marad meg. Ennek megfelelően az erdélyi vajdának azonnal némi pénzt kell adni. Boldogságos padisahom ez ügyben hogyan rendelkezik? Azonkívül a nevezett erdélyi vajdának az a kérése: azonnal küldessék parancs avégből, hogy a lengyel királytól 15 ezer, a havasalföldi és a moldvai vajdatól 10—10 ezer ember jöjjön segítségül. Simon havasalföldi vajda³⁵ a lengyel király kérésére lett [vajda] és [együttal] a moldvai vajda testvére.³⁶ Barátságban van velünk és sokat segített nekünk. Noha több ízben kértük, hogy vajdaságában ismét feltétlenül erősítsék meg, ebben az ügyben nem adatott válasz. Bár a havasalföldi vajdaság ügyében a boldogságos udvar részéről ami történt, megtörtént, ennek nem most volt itt az ideje. Nem tudjuk, a Mihne-oglu³⁷ eljött-e a fővárosból, s azt sem, mi történt vele? A nevezettől, akár a kapidzsi basíró, semmi hír. Félő — óvjon tőle a magasságos Isten —, hogy ez lázongást vált ki a lengyeleknél. Ha a havasalföldi vajdaságban változás következett be, e szolgájával is közölni kellett volna! Mert a dolgok részben minket is érintenek. A fővárosban tartózkodók [felséged] e szolgájával nem közölték ezt az ügyet. Mikor pedig az erdélyi vajda kéri, hogy küldjünk parancsot a havasalföldi vajdának, nem tudjuk, mit írjunk, s azt sem, melyik vajdának címezzük. Boldogságos padisahom! Ha a magasságos Isten is úgy akarja, szükséges, hogy kora tavasszal a tatár kán³⁸ is eljőjjön a szultáni hadjáratba. Ez már korábban jelentetett. Nem tudjuk, [mi az igazság, de] errefelé a tatár kánnal kapcsolatban is különféle szóbeszéd terjed; azt hallani, hogy a kánság a [kán] testvérenek adott.³⁹ Boldogságos padisahom! Ez nem jelentéktelen dolog, megfontolásra és figyelemre méltó beszéd ez. Most, amikor mindenütt elégedetlenség és lázadás üti fel a fejét, ne adjunk lehetőséget újabb zavarok kitörésére. Ez az ügy alapos megfontolás tárgya [kell, hogy legyen]. Értelemmel és megfontoltsággal méltóztassék [eljárni] vele kapcsolatban, kegyeskedjék a birodalmához és a vallásához méltó lehetőségeket megtanácskozni s aszerint cselekedni. Fontos, hogy a tatár kán mindegyképpen eljőjjön a hadjáratba. Ha a régi [kán] a helyén marad, kívánatos, hogy nagyúri levéllel egy éleseszű és kiváló ember küldessék oda, hogy testvére és rokona dolgában a kedvezés iránta kinyilváníttassék, valamint az elküldendő gályák elküldésének, s [ő maga] a hadjáratra sürgősen kivezényeltessék. Ebben az ügyben is kitartó, nagyúri odaadása kéretik. A rendelkezés nagyságos padisahomé.

34 Basta György.

35 Simon Movila (Simon Movilá) 1600. november 15—1601. június és 1601. október 15/16—1602. július között bírta ezt a tisztséget. 1601 novemberétől 1602 márciusáig Radu Mihneával vetélkedett a hatalomért. Bár 1602. március 5-én a portán megerősítették posztján (v. ö. *Orhonlu*: i. m., 69. o. 2. j.), röviddel ezután, 1602. július 25-én Radu Serban került a helyére. Később, 1606—1607-ben moldvai vajda lett.

36 Simon Movila testvére Jeremiás Movila (Jeremia Movilá), moldvai vajda volt 1595. augusztus—1600. május, és 1600. szeptember—1606. június között.

37 Radu Mihnea 1601. november—1602. március között szerepel havasalföldi vajdaként; ezután török fogságba került, és egy adat szerint (*Orhonlu*: i. m., 69. o. 3. j.) 1605. augusztus 9-én még börtönben raboskodott.

38 II. Gázi Giráj, krími tatár kán 1588—1597 és 1597—1608 között.

39 Gázi Giráj testvérei közül ez idő tájt Szelámet Giráj törekedett az uralom elnyerésére.

Vezir Musztafa pasa⁴¹ telhisze

A hitvány szolgálja előterjesztése a következő: Boldogságos padisahom! Az erdélyi vajda korábban [felséged] e szolgálójának leveleket küldött, s ezekben tudatta, hogy amennyiben boldogságos padisahom, [felséged] e szolgálója, valamint [szultánom] jóakarója, a mufti efendi⁴² részéről ahdnáme küldetnék [neki], szándékában állna Belgrádba jönni, [felséged] e szolgálójával találkozni és megbeszélést folytatni. [Felséged] e szolgálója részéről ahdnáme küldetett [neki], s mikor a nagyúri kengyelhez jelentés tétetett avégből, hogy boldogságos padisahom részéről is ahdnáme küldessék, ezt kegyeskedett válaszolni: „helyes, e részről is ahdnáme adatik; a nevezett Belgrádba jövele és a találkozás jó dolog”. Boldogságos padisahom! Az említett erdélyi vajda korábban valóban ilyenféle levelet küldött, Belgrádba akart jönni s [felséged] e szolgálójával találkozni kívánt. [Felséged] e szolgálója pedig ahdnámét küldött és ezt írta: „Ha attól, hogy idejössz, Erdélyországban nem tör ki zavar, gyere, találkozzunk!” Mikor pedig a nevezett szilárdan elhatározta magát arra, hogy idejön, a nemcse katonák bementek Erdélybe, bevették magukat néhány várba és zavart támasztottak. A nevezett tehát nem tudott elindulni és idejönni, [ezért felséged] e szolgálójának mentegetőző levelet írt, melyben panaszkodott és síránkozott, majd segítségül katonát és kölcsönképpen pénzt kért. Minderről több alkalommal jelentés tétetett a nagyúri kengyelhez is. Később aztán katonáit összegyűjtve s az ottani részek védőjével, Iszmail pasa temesvári beglerbéggel szövetkezve az átkozott hitetlenek közül számos nyomorultat levágott, s fényes tettei vezére, Csáky István (Csák István)⁴³ és az említett Iszmail pasa tudósításai révén a nagyúri kengyelhez is jelentettek. Mégsem szűnnek meg érkezni a levelek, [amegyekben azt írják], hogy a nemcse sereg Tokaj és Kassa (Kase) vidékén ismét gyülekezik és készülődik, s nem tudják, Erdély, vagy Eger és Szolnok, avagy Pest ellen vonul-e. Ennek megfelelően a korábban jelentettek szerint hatalmas padisahom kegye és jóindulata kéri, hogy a kapidzsikkal lóhalálában 100 ezer arany, valamint a túlsó oldal katonasága sürgősen elküldessék. Ha a pénz és a sereg a leírt módon nem küldetne el, nagyon félt, hogy az erdélyi tartomány teljesen a nemcse kezébe kerül, ami később komoly nehézségeket [okozna]. Ezért ebben az ügyben boldogságos padisahomtól nagy gondosság, igyekezet, fáradozás és kegy kéri. Boldogságos padisahom! Bár az erdélyi vajdának van rájája, pénze és vagyona, ami országából és tartományából jár neki, azonban országában és tartományában [még] nem tudta átvenni hivatalát, s így katonáinak nem tud zsoldot adni, s arra sincs ereje, hogy a rájáktól és a tartományból a pénzt begyűjtse. Most azért kér kölcsön pénzt, hogy katonáinak kifizesse a zsoldot és azok így bizalommal legyenek iránta. Később aztán azonnal beszedi országából és tartományából a neki járó pénzt, s a kölcsönként összeget remélhetőleg gyorsan megadja. Az anatóliai beglerbég, Nuh pasa⁴⁴ és Bektás pasa, [felséged] szolgálói, is egyetértőleg ilyen értelemben válaszoltak. Azzal, hogy Erdély részére most ily módon, pénz formájában érkezik segítség, a mindenféle lévő ellenséges katonák fölöttébb erősen számolgatnak és soraikban nagy hatást váltott ki. Ezért a korábban kértek szerint kegyeskedjék hozzájárulni 100 ezer arany sürgős, lóhalálában elküldéséhez, hogy 50 ezer aranyat azonnal az erdélyi [vajdának] adva, katonái között szétossza, s így a magasságos Isten segedelmével az erdélyi tartományban kitört zavar megszűnjék, az ellenség lázadása és bujtotgatása teljességgel elháríttassék, s még mielőtt az ellenség rájuk törne, katonáikkal együtt felkészültek és rendezettek legyenek. Egyébként a rendelkezés nagyságos padisahomé.

40 A telhisz szövegében a datáláshoz határozott fogódzók nincsenek. Valószínű terminus post quem: 1601 szeptember közepe; ekkor kelt a III. Mehmed által Báthory Zsigmondnak adott ahdnáme (v. ö. Erdélyi történelmi adatok, szerk. és kiadja Gr. Mikó Imre, 2. k. Kolozsvárt, 1856. 315—320. o.). A Csákyra, Báthory erdélyi tevékenységére, ill. a Habsburg hadak gyűlékezésére való utalás viszont arra enged következtetni, hogy 1601—1602 telén íródott.

41 Nuh pasa Musztafa pasa, ebben az időben pozsegai szandzsákbég beglerbég ranggal (v. ö. a 15. sz. irattal).

42 Hodzsa Szádeddin Mehmed Cselebi efendi, sejhüliszlám 1601—1603 között.

43 Csáky István 1602 májusáig állt Báthory Zsigmond mellett, ekkor ajánlotta fel szolgálatait Rudolf császárnak.

44 Nuh pasát 1603. február 3-án nevezték ki anatóliai beglerbégné (Orhonlu: i. m., 46. o. 2. j.), korábban az anatóliai hadjáratok egyik magas rangú vezetője volt. A beglerbégi rangot a telhisz másolója tulajdoníthatta már 1601—1602-től neki.

Ez a telhisz a megboldogult nagyveziré, Jemiscsi Haszán pasáé

A hitvány szolga előterjesztése a következő: Boldogság padisahom! Ha Erdély felől méltóztatna érdeklődni, mint már korábban jelentettem, a Basta György (Basta Görgi) nevű alávaló jelenleg azon igyekszik, hogy az Erdély tartományában lévő várakba nemcse katonákat helyezzen és Erdély bégjeit és rájáit a maga fennhatósága alá vonja. Ezen igyekszik állandóan, s apró palánkjaiiba bizonyos mennyiségű nemcse [katonát] rakott. Jelenleg senki sem tudja, hogy Zsigmond (Zikmond) hol tartózkodik; van aki azt híreszteli, hogy a királyhoz [ment], van aki azt mondja, hogy eltűnt; egyelőre nincs bizonyos hír [róla].⁴⁶ Az egyik hírneves erdélyi bég, korábban Zsigmond vajda főkapitánya és vezére, a Székely Mózes (Szekel Moros) nevű bég, aki az erdélyiek között fölöttébb nagy személyes és öröklött nemesség birtokosa, használható, azaz segíteni, tenni és elrendezni képes [ember]; [emellett] korábban, amikor az átkozott Basta György behatolt Erdélybe, a nevezett a mellett a lévő katonákkal ellene vonult, sok átkozott nemcsét megvert, s hogy a legnagyobb mértékben hasznavehető volt, már akkor megjelentetett [felséged] nagyúri kengyeléhez. Miután az említett Székely Mózes csatát vívott a nemcse katonákkal, visszafordulva a Lippa (Lipova) közelében lévő, korábban a jólvédett birodalom várai közé számító, majd az erdélyiek kezére került Solymos (Sölmes) nevű várba vonult be. Amikor meghallottam, hogy ott tartózkodik, [felséged] e szolgája részéről az említettnek barátságot mutató írás küldetett, és különféle ígéretek tétettek [nek], s az kéretett [tőle], hogy álljon erre az oldalra. A nevezett is szívvel-lélekkel azon igyekezett, hogy boldogságos padisahom szolgálatára legyen, [ezért] összeszedegette magát, feleségével és fiával Temesvárra jött. Találkozott [felséged] szolgájával, az azon a részen lévő katonák vezetésére és irányítására kijelölt Bektás pasával, a temesvári beglerbéggel, Iszmail pasával és a szilisztrai beglerbéggel, Behrám pasával,⁴⁷ és átadta [nekik] Solymos várát, amelyben [addig] tartózkodott.⁴⁸ A várba Temesvárból lett legénység átirányítva, ő maga pedig vágatva Székesfehérvárra, [felséged] e szolgájához jött, találkozott velem, most is mellettem van, és kéri az erdélyi vajdaságot. Még két másik bég is jött vele az erdélyi bégek közül, azonkívül az erdélyi bégek közül egy Gémes (Gems),⁴⁹ egy Apafi⁵⁰ nevű és még más neves bégek levelet küldtek, és azt írták, hogy „ha a nevezett lenne Erdély vajdája, mindnyájan alávetnénk magunkat”. [Felsőged] szolgálja, Bektás pasa, valamint a temesvári beglerbég és más, jó ítélőképeségű személyek is ilyen értelemben írtak. És valóban, nagy személyes és öröklött nemesség birtokosa, ügyintézésre képes, tapasztalt és használható bég, sőt még esze, gondolatai és szavai is helyenvalóak, s különösen az [megfontolandó], hogy az erdélyi tartományban [élő], székeljenek nevezett népség, akik az erdélyi tartományban a legszámosabbak, mind mellé állnának, mivelhogy a nevezett Székely Mózes közülük való. Most azt kéri, hogy adassék neki az erdélyi vajdaság, s azt állítja, hogy „ha a nemcse [ellen] elegendő mennyiségű katonát adnak mellém, akkor — ha a magasságos Isten is úgy akarja — mind az erdélyi tartományt meghódítom és elfoglalom, mind a nemcsét kiverem, mind Lippa és Jenő (Janik)⁵¹ várát a boldogságos padisahnak átadom”. Az ittlévők mindegyike helyesnek tartja, hogy a nevezett legyen Erdély vajdája; nagyságos padisahom engedelmével azon vagyunk, hogy a nevezettnek adjuk az erdélyi vajdaságot s hogy fejdíszsel és zászlóval [ruházzuk fel őt]. De kellenének olyan katonák, akiket mellé adhatnánk, csakhogy nincs mellettünk egyetlen olyan katonákkal jól felszerelt beglerbég sem, akit oda kirendelhetnénk és elküldhetnénk. Sem az anatóliai, sem a karamáni, sem más katonák nem jöttek meg, mellettünk csupán a ruméiai sereg van, de abból is hét szandzsákbég kivált, s mint korábban megírtam és tudattam, Bektás pasával Temesvár irányába küld-

45 A pontos dátumot az irat alábbi mondata adja meg: „Mind a mai napig, [azaz 1011.] rebüilevvel havának 15. napjáig...”

46 Báthory az 1602. július 2-i tövisi vereség után július 26-án hagyta el végleg Erdélyt és távozott Csehországba.

47 Behrám pasát 1010 sában hónapban (1602. január 25—február 23.) nevezték ki szilisztrai beglerbégné (Orhonlu: i. m., 66. o. 4. j.).

48 Székely Mózes Solymost valójában úgy cserélte el Kladováért, s abban is megállapodott Bektás pasával, hogy később a két várát vissza fogják szolgáltatni egymásnak; v. ö. *Várfalvi Nagy János*: Székely Mózes. II. rész, Századok III/1869., 653—54. o.

49 Gémes Péter 1602-ben Székely Mózes párthíveként esett el.

50 Az Apafi család közelebről nem meghatározható tagja.

51 Téves olvasat Janova helyett.

tett. Jelenleg nem tudjuk, miféle katonát küldünk oda (értsd: Székely Mózeshez), de szükséges, hogy mindenféleképpen előteremtsük valahonnan a katonákat, s a nevezett mellé adjuk. Most Székesfehérvár vára is bevételre,⁵² tehát ide is kell újból nagyszámú legénység és nagyszámú katona a védelemhez. Hasonlóképpen Buda várvédelmére is fölöttébb sok katona szükséges. Velünk nincs haderő: kit tegyünk a várakba, kit küldjünk Erdélybe? A hitlennek tábora pedig Komáromnál áll, [hog]y tartuk távol magunktól? Egyszóval, egyre csak csodálkozunk. Csak a magasságos Isten őfelsége adja, hogy jó történjék! Nagyságos padisahom! Mind a mai napig, [azaz 1011.] rebülevvel havának 15. napjáig (1602. szeptember 2.) sem az anatóliai, sem a karamáni, sem a túlsópart más katonái közül egyetlen egy személy sem érkezett ide. Jelenleg nincs velünk más senki, mint a bölük halki⁵³ és a janicsárok, valamint néhány ruméiai és boszniai katona. Bár én [felséged] szolgálja vagyok, de mire vagyok képes katonák nélkül? Akik ennek okai, kapják meg Allahtól [mértó büntetésüket]! Reméljük, hogy a magasságos Isten őfelsége mindent jóra fordít!

8.
1602 vége⁵⁴
[Orhonlu: 46. sz.]

Vezir Jemisci Haszán pasa telhisze

Boldogságos padisahom! A Székesfehérvárott elfogott gróf⁵⁵ — ami a hitleneknél beglerbéget jelent — [felséged] szolgálójával, a csasnegrir basival⁵⁶ ideküldetett. De pusztán azért, hogy ne tartsuk fogva őt, a tagadás útját követi, ám kétségtelen, hogy anyja révén a bécsi király közeli rokona. A hitlenek között fölöttébb híres hitlen, rabbá válása miatt a király rendkívül bánkódik. A francia padisah követe⁵⁷, aki a béke és az egyezség ügyében közbenjáró lesz, [felséged] e szolgálójához jött, s kérte, hogy az említett gróftól néhány [napra] adjam át neki avégett, hogy a bécsi király helyzetét, a békével és az egyezséggel kapcsolatos nézeteit és előkészületeit megfelelő módon kérdezze meg [és szándékát] puhatolja ki; aztán szóbeli híreit megkapva [a gróftól] visszahozza és átadja. Nagybíri engedélyével az ügy érdekében adjuk át, s miután tárgyaltak, visszakapjuk. Egyébként a parancs és a rendelkezés nagyságos padisahomé.

A megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Add át, de arra is gondolj, nehogy csel legyen és megszökjék!

9.
1602 vége⁵⁸
[Orhonlu: 43. sz.]

Vezir Jemisci Haszán pasa telhisze

Boldogságos padisahom! A francia padisah a keresztény szolgák közül először kötött barátságot e magas birodalommal⁵⁹, a barátságban mindig kitart, és az említettnek jelenleg itt lévő követe is okos és művelt, a két fél jóakarója. Mivel a hadjárat elhúzódik, s mivel a ráják és az alattvalók a katonáktól való félelmükben tönkrementek, csupán hogy valami kegyes cselekedetet gyakoroljon, a fentnevezett követ, urának, a francia padisahnak a múlt évben levelet küldött, s azt terjesztette elő, hogy közvetítsen a padisah őfelsége és a bécsi király közt, s így működjék közre a béke [létrehozásában]. A francia padisah a bécsi királlyal rö-

52 A várat a törökök 1602. augusztus 29-án foglalták vissza.

53 Teljes nevén „alti bölük halki”, a hat udvari lovas alakulat, ami hagyományos sorrendben a következő elemekből állt: szipáhi, szilahtár, ulufedzsján-i jemin, ulufedzsján-i jeszár, gureba-i jemin, gureba-i jeszár.

54 Terminus post quem: 1602. augusztus 29.; Székesfehérvár bevétel. Terminus ante quem: 1603 március vége; Isolano szabadon bocsátása.

55 Giovanni Mario Isolano 1601 december végétől Székesfehérvár főkapitánya. 1602. augusztus 23-án comblovész érte, így került fogságba. 1603 márciusában szabadult, és 1640-ben halt meg Bécsben; v. ö. *Gömöry Gusztáv*: Székesfehérvár visszavétele 1601-ben és újbóli elvesztése 1602-ben; *Hadtörténelmi Közlemények*, V/1892., 623., 633., 635. o.

56 Csasnegrir basi: a szultáni étkefogók előjárója.

57 François Savary de Brèves-ről van szó, aki 1591—1606 között volt isztambuli francia követ.

58 Terminus post quem: 1602. november 9.; Buda ostromának befejezése.

59 Az I. Szülejmán és I. Ferenc között 1536-ban megkötött szövetségre céloz.

viden hírt is cserélt, de mivel Székesfehérvár tavaly a kezükben volt,⁶⁰ agyukat elborította az önhittség, s a békére különösebben nem hajoltak. Most viszont, hogy Isten kegyelméből Székesfehérvárt visszahódítottuk és a Budát megtámadó hitetlenek megismerkedtek kardunk erejével,⁶¹ hajlamosnak mutatkoznak a békére és az egyezsége — ezt tudatta a követ, el is jött hozzám, s az ügyet megbeszélte velem. Tudatta, hogy a bécsi király hajlik a békére azzal a feltétellel, hogy Esztergom (Uszturgon) várát és a hozzá tartozó részeket ennek a félnek adja, s a béke és az egyezés megkötése napjától a korábban szokás szerint adott harácsot évről-évre megküldi: Erdély tartománya a bécsi király kezében marad, és amennyi harácsot az erdélyi vajdák adni szoktak, azt is elfogadja. Boldogságos padisahom! A ráják és az alattvalók tönkrementek, a szegények helyzetén megkönnyülve kegyesen beleegyeznek-e az említett módon a békébe és az egyezésbe? Kegyeskedjék magas jelt adni, hogy a fent nevezett követ annak értelmében urának, a francia padisahnak levelet küldjön, s mielőtt a két fél katonái fölkerekednének, a békéhez és az egyezéshez hozzákezdjenek. Egyébként a parancs és a rendelkezés boldogságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:

Korábbi előterjesztésem értelmében, miszerint ha 50 ezer arany küldetik, az erdélyi felkelést meg lehet szüntetni, a sereg elindítása céljából 50 ezer arany küldett neked.⁶² Erdély vidékével alaposan foglalkozol.

10.

[Orhonlu: 90. sz.]

A 9. sz. telhiszt még egyszer beterjesztették a szultánnak, akkor az alábbi válasz érkezett rá:

A francia padisah régi barát. Ha bízik a bécsi királyban és közbelép, megfelelő módon legyen béke! De Erdély fölöttébb közel van hozzánk. Ha nekik marad, nem lesz hiány a viszályban. Jobb, ha Erdélyország ismét az erdélyiek közül adatik valakinek.

11.

1603. eleje⁶³

[Orhonlu: 77. sz.]

A ráják beadványa

Száz helyen érintve arcukat a földhöz, magasságos és boldogságos szultánom őfelségének magasságos lába porához dörzsölve arcukat, alattvalói, a Budán⁶⁴ lakozó ulemák és kegyes személyek, szolgálai, a müteferrikák,⁶⁵ csausok, ziámet- és timár-birtokosok és a tartomány más előkelői — a szegények — ezt a kérvényt terjesztették elő: A jelenlegi vidini szandzsákbég, Ahmed bég ebben az évben személyesen indult a szultáni hadjáratra. Ekkor helyettest és ügyvivőt nevezett ki, majd az általuk küldött Szefer csaus nevű szívtelen jött, és legyen az szultáni hász-, vagy szabad, vagy timár-falu, mindegyikből kaftán-illeték⁶⁶ címén 50—50, ill. 60—60 florit [szedett], a mirliva számára pedig rengeteg zsiradékot, mézet és élelmet gyűjtött össze és rakott félre. Egyrésről az ő erőszakossága, másfelől a tatár katonák dúlása miatt, a nincstelen ráják állapota megromlott. [Ekkor] jóindulatot színlelve azt mondta: „Hamarosan megjön a szandzsákbég, s akkor minden jogotokban megerősítünk titeket”. Most, hogy az említett mirliva a hadjáratból visz-

60 1601. szeptember 20-án került Habsburg kézre.

61 Budát 1602. október 2. és november 9. között ostromolta sikertelenül a királyi sereg.

62 A szultán eszerint valóban kiutaltatta a 6. sz. iratban kért összeget Báthory megsegítésére.

63 Terminus ante quem: 1603. június 1.; Ahmed vidini szandzsákbéget Szilisztrába helyezik át (Orhonlu: i. m., 64. o. 1. j.). Az irat Ahmed bégről mint „jelenlegi vidini szandzsákbég”-ről beszél, azonkívül az is kiténik, hogy a beadványt téli időszakban szerkesztették; ha Ahmed elmozdítása az itt felsorolt panaszokkal áll összefüggésben, akkor az irat 1603. első hónapjaiban keletkezhetett.

64 Valószínűleg a közreadó elírása Vidin helyett, mert a továbbiakban minden utalás erre a területre történik.

65 Az oszmán államszervezet különböző területein működtek müteferrikák, legrangosabb csoportjukat az udvari müteferrikák alkották, akik a főbb tisztségviselők gyermekei közül és a rabszolgarendszer neveltjeiből kerültek ki. Feladatuk a szultán kísérése volt, amikor az a szerájt elhagyta.

66 Kaftán-illeték vagy kaftán-váltás: a magas rangú állami tisztségviselők részére ténylegesen vagy pénzben követelt adó.

szajött és szandzsákjába visszatért, a szultáni hászok közül Csernereke,⁶⁷ Geronje,⁶⁸ Timok,⁶⁹ Zagorja⁷⁰ és a vidini síkság hászaiba beleavatkozva az összes szultáni hászokból, a müteferrikák, a csausok, a ziámet- és timár-birtokosok falvainak mindegyikéből a szent seriat ellenére büntetéspénzt szedett — úgy, hogy a 4—5 hánés⁷¹ falvak 50—50, ill. 100—100, a 15 hánés falvak 150—150, 200—200, ill. 300—300 florit [kényszerültek fizetni]. Emellett a falvakban talált élelmet jogtalanul szekerekre rakták, és több mint 500 élelmiszeres szekeret összegyűjtve a Nikápoly (Nigbolu) közelében lévő csiftlikjére⁷² küldte. Erőszakoskodásuknak és zaklatásaiknak nincs mértéke és határa. A nincstelen ráják korábban a gonosz Mihály⁷³ rablásai miatt elszegényedtek és meggyöngültek, s amikor 5—6 háne egy pár ökörrrel műveli a földet, s csak földöntúli nehézségek árán tudnak megélni, akkor zaklataisaik miatt az utolsó meglévő állatkáikat is feláron eladták, a feleségüket zálogba adva különféle nehézségek árán kiszabadították a bebörtönzötteket a büntetésből; az elnyomás nagysága miatt mindnyájan készek a felkelésre. Mivel a rossz erkölcsű havasalföldiek felől most érkező kémünk hírlül adta, hogy mintegy 10 ezer haramia gonosztevő gyülekezőben van, s céljuk, hogy kárt okozzanak a jól védett birodalomnak, ezért a vidini előkelők és a nincstelen muszlimok nagy félelemben estek. Mégpedig azért, mert korábban a kegyes vezírek közül a megboldogult Haszán pasa,⁷⁴ Maktul Mehmed pasa⁷⁵ és Háfiz Ahmed pasa⁷⁶ bár nagyszámú muszlim katonával védte, örökösük idején az ellenség átvonult, és a jól védett birodalmat lángba borítva és feldúlva nem szűnt meg kárt tenni. Most maga a vilájet lakatlanná vált, és az elnyomás nagysága miatt a ráják kétségbeesetteké váltak. Úgyhogy adassék parancs a nevezett bég leváltására, [ügynék] a maga helyén való kivizsgálására, s a szegények erőszakkal és kényszerrel elszedett javainak a szent seriat értelmében történő visszaszolgáltatására. Emellett legyen az is benne a nagyúr parancsban, hogy [a vizsgáló bizottságba?] a dunai defterdár, Abdülbáki efendi,⁷⁷ a bölük agák közül egyetlen kül⁷⁸ és Vidin efendije a kádival ne neveztessék ki! Az összes vezír és emír a szultáni hászok megháborítása után azt mondta: „iltizámunk⁷⁹ részlet[fizetési kötelezettségének] milyen módon fogunk tudni eleget tenni, és a megvásárolni parancsolt gabonát hogy fogjuk összegyűjteni?” Ezért berát-defterjeiket⁸⁰ a tiszteletre méltó bíróság elé hozták, s a mukátaákról⁸¹ lemondva a szultán bevételeiben hatalmas kár és hiány keletkezett. Ezenkívül, ha — mentsem meg tőle a magasságos Isten — a Duna megnyugszik vagy pedig a jég elolvad, az ellenség és a ráják szöveteznek és az említett tartományt romhalmazzá teszik. S miután egyenként nem tudván elmenekülni, együttesen eltávoznak ebből az országból, s a vilájet és a szultáni vár elveszik, nehogy szemrehányást akarjanak nekünk tenni, mondván: „miért nem jelentetted időben?” Azzal a kéréssel, hogy az [ügy] említett módon való elintézésére nézve nemes parancsot méltóztassék és kegyeskedjék kibocsátani, a helyzet állása alázatosan és esengve kegyes és igazságos szultánom öfelségének boldogságos színe elé terjesztett. Egyébként a parancs azé a kiváló felséges személyé.

A megboldogult Mehmed szultán hán öfelségének nemes válasza:

Nemes parancsom adassék, és vizsgáltassék ki!

67 Cserna Reka, az azonos nevű náhije székhelye a vidini szandzsákban; v. ö. *Bojanić-Lukać, Dušana*: Vidin i vidinskiját sandžak prez 15—16 vek. Sofia, 1975. 218. o.

68 Krivina, náhije és náhije-székhely ugyanott; v. ö. *Bojanić-Lukać, D.*: i. m., 207. o.

69 Timok, náhije és náhije-székhely ugyanott; v. ö. *Bojanić-Lukać, D.*: i. m., 216. o.

70 Zagorje, náhije és náhije-székhely ugyanott; v. ö. *Bojanić-Lukać, D.*: i. m., 201. o.

71 A háne török pénzügyigazgatási egység. Eredetileg 1 házat, családot jelölt, később, az adóalap változása következtében, több házat, vagy családot értett rajta. Magyarországon viszont eleinte más elvek szerint állapították meg a hánék számát; v. ö. *Kády-Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások. Budapest, 1970. 89—102. o.

72 A csiftlik három fő jelentéssel fordul elő a forrásokban: 1. a ráják által birtokolt és művelt földterület (mintegy a „jobbágytelek”); 2. a timár-birtokoknak a szpáhik közvetlen kezelésében lévő része (hassza csiftlik); 3. a 16. századtól a vezető réteg kezén felhalmozódó nagyobb birtoktestek. Itt a harmadik esetről van szó.

73 Vitéz Mihály, havasalföldi vajda (1593—1601).

74 Nagy valószínűséggel azzal a Mehmedpaszával azonos, aki egy ízben a budai beglerbégi, háromszor a ruméliai beglerbégi tisztet töltötte be, s rövid ideig (1596 végén) Magyarország délvédékén szerdárként tevékenykedett; 1602-ben az anatóliai harcokban esett el.

75 Tevékenységéről további adatok nem ismeretesek.

76 Háfiz Ahmed pasa az 1590-es évek második felében boszniai beglerbég, később harmadik vezír, majd a nagyvezír helyettese.

77 Abdülbáki efendi rövid megszakítással 1601—1604 között látta el a dunai defterdár tisztjét; v. ö. *Orhonlu*: i. m., 65. o. 1. j. Később három alkalommal is (1614—15, 1621—22 és 1624—25-ben) fődefterdárként nevezték ki.

78 L. a 87. sz. lábjegyzet!

79 Iltizám: a kinstári jövedelmek adóbrélt formájában történő behajtásának egyik módja.

80 Berát-defter: az adóbrélok számára a megbízatásról szóló irat.

81 Mukáta: a kinstári bevételek területenként, vagy adófajtákként csoportosított kezelési egysége.

A fődefterdár, Ahmed szolga levele, aki Belgrádban a kincstári jövedelmek beszedője

Az alábbiakat tudatja: Ezen sában hónap 20. napján (1603. február 2.) a kán saját hírvivője érkezett ide, s a kántól bizonyos szóbeli üzenetet és levelet hozott. A tatár bégek közül Ahmed pasa bég és testvére, Arszlán bég és a Pozsegában telelő szultáni katonák, [összesen] tizenkétezernél több tatár, Kanizsánál ügyes kaulauzokat szerzett. Sában hó 6. napján (1603. január 19.) a hitetlenek országába behatoltak, 12. napján (január 25.) épen és zsákmánnyal megrakottan Szigetvárig jutottak. Nádasdy (Nedazs oglu) és Batthyány (Pañani) tartományából a Moroli, Szonbu Tahl és Lindok⁸³ nevű várak külvárosait elégetve e csőcselék megtörték és foglyul ejtették, állataikat elhajtották, s a fenti várak környékén lévő nyolcszáz falut felgyújtották; rabjaikat és állataikat Belgrádba vitték. Tízezernyi rabot és húszezernyi állatot zsákmányoltak. Mivel a rabokra és az állatokra Belgrádban és Kanizsán senki rá se nézett, Budára vitték eladni őket. Megint csak az említett időpontban a nogaj bégek⁸⁴ közül Kászim bég és Hűszrev mirza a Duna jegén átkelt, s az egri végeknél lévő Kálló (Kálú) nevű vár alá vonult. Amikor Pesthez közel értek, éppen kétszáz szekér élelem jött Pestre. Összetalálkozva a velük lévő katonákat megverték, vezérüket és vezetőjüket, a kapitányt élve elfogták, a zsákmányolt foglyokkal és állatokkal az említett élelmet, — mivel a Duna be volt fagyva — egyenesen Budára juttatták el, s így az ellenségnek nagy károkat okoztak. S mivel a Duna be volt fagyva, a budai folyamatosan kitörték, és nem szüntek meg harcolni a Pesten lévő hitetlenekkel. A korábban Pécsről és Koppányból (Kopan) útnak indított élelmen kívül Bosnyák Musztafa pasa és [felséged] szolgája, a kethüda⁸⁵ a janicsárok zsoldjával együtt 300 szekér élelmet küldött Budára, s épségben és biztonságban meg is érkezett. Az Eszéken megrakott szekereket és a kereskedők szekereit, amik összesen 1000 szekér élelmet tesznek ki, a kán udvari szolgálói közül Ahmed aga [vezetésével] 300 fő cserkesz vitéz vitte el. A magasságos Isten tegye sikeressé érkezésüket! Szintén az említett hónap 16. napján (1603. január 29.) a Pozsegában lévő szultáni katonák becsaptak a generális⁸⁶ tartományába. A kán 4 darab közepes nagyságú ágyút kért: szándéka az volt, hogy a tatár katonákkal, az ottani végek harcosaival és a Boszniából kirendelt lovasokkal és gyalogosokkal az ellenség tartományába portyát vezessen. A magasságos Isten tegye győzelmissé őket! A kán ezúttal sokat fáradozott és igyekezett a padisah érdekében: [ezért] Ibrahim kethüdával elküldtem a kán téli ellátmányát, havi járandóságát és más szükségleteit. De a vele lévő kapi kulu⁸⁷ zsoldjából hiányzik, ezért emberei nem szünek meg hiányt szenvedni. Temesvár, Gyula (Göle), Eger, Szolnok, Székesfehérvár és más várak legénységének agái [hozzánk] jönnek, és követelik a zsoldot. Azonban a kincstárban nincs pénz! Az Isten szerelmére, igyekezzenek minél előbb eljuttatni a pénzt, és maga [ti. a nagyvezír] is próbáljon mielőbb idejönni! Ha a pénz nem érkezne meg, a helyzet nehezzé válik. A Budára irányítandó puskásokat 500-ra emelve, ramazán első napján (1603. február 12.) Belgrádból útnak indítva elküldtem. A Székesfehérvárra küldendő élelem felét lovakra rakattam, mostanra már bizonynal megérkeztek Eszékre. A még hátralévővőt is előkészítettem és hamarosan útnak indítom.

Mehmed szultán hán öfelsége — legyen rajta [Isten] kegyelme és megbocsátása — válasza:

Tudomásul vettem; nagyszerű!

⁸² Terminus post quem: 1603. február 12.; az iratban szereplő ramazán hónap elseje. Az évet a 15—16—17. sz. felhíszekkel összefüggésben lehet megállapítani 1011-ben.

⁸³ Orhonlu ezeknek a neveknek arab betűs alakját is megadta, s ennek alapján Moroli talán Mosonnal, Szonbu Tahl kétségtelenül Szombathellyel, Lindok pedig feltehetőleg Alsó-Lendvával (ma Lendava, Jugoszlávia) azonos.

⁸⁴ A nogajok a krími kánság fennhatósága alatt álló fontosabb népcsoportok közé tartoztak. Vezetőik különösen jelentős szerepet játszottak a kánság katonai vállalkozásaiban.

⁸⁵ A magyar forrásokban inkább kalja formában előforduló kethüda a különféle szinteken tevékenykedő tisztségviselők helyetteseit jelölte. Itt feltehetőleg a janicsárok kethüdájáról van szó, aki a janicsár aga és a szekbábasi után a harmadik főtiszt volt.

⁸⁶ Talán Hermann Rosswormot érti rajta.

⁸⁷ Kapi kulu: szó szerint a „kapu szolgálója”, az udvari hadsereg (alti bölük halki és janicsárság) valamint az egyéb udvari szolgálattévők elnevezése, amit a tatár kánság megfelelő intézményeire is használtak.

A Belgrádót védő szolga, vezír Murád pasa⁸⁹ levele

Az egri beglerbégától, Szinán pasá[tól]⁹⁰ levél, az előkelőségektől közös kérvény érkezett; az egri várban lévő kul legénység élelmezése és pénzellátmánya terén támadt hiányokról panaszkodtak. Az említett Szinán pasa azt mondta: „Ha zsoldotok nem jön meg az ünnepig,⁹¹ engem öljetek meg!” Megegyeztek abban, hogy ha az ünnepig nem jönne meg a zsoldjuk, mind együtt elhagyják a várat és elmennek. Az átkozott hitetlenek, miként az előző tavasszal, bizonyára támadni és mozgolódni fognak, aztán amikor az utak le lesznek zárva, sem az élelem és a pénzellátmány nem tud majd [rendeltetési helyére] eljutni, sem a segélykérő a várból kijutni. És Székesfehérvárba is 40 jük⁹² akcsét kellene küldeni. Jelen pillanatig az sem lett elküldve. Köztük is nagy a zúrzavar, és azt mondják: „Ha nem jön meg a zsoldunk, elhagyjuk a várat, és elmegyünk.” Mivel a végek várainak a zsoldja nem adatik meg, a helyzetünk nagyon megromlott. Naponta jönnek segélykérők és sürgetik a végvidéki várak zsoldjának megadását. [Üres] válasszal nem elégednek meg. Valójában egy sereg szegény[ről] [van szó]. Sehogy sem képesek fenntartani magukat. Hiszen sem nem kereskednek, sem földet nem művelnek, a négy fal között élnek, s amit kintről kapnak, azt élük fel. A pénzellátmánynak mindenképpen meg kell az ünnepig érkeznie, különben attól kell tartanunk, hogy elhagyják a várakat. Ugyanakkor biztos, hogy az ellenség mindenfelől mozgolódni és támadni fog. Most, miután a hitetlenek Budánál lévő tábora elpusztult, szokásuk szerint maguk közt törvényt tettek.⁹³ Korábban a bécsi király a Lotharingiaival [Lotran]⁹⁴ ellenséges viszonyban volt, de [aztán] a bécsi király egy nagy várat adott [neki], s most békében vannak egymással. Lotharingiai tavaly tavasszal is megigérté, hogy segítséget nyújt. Ezeknek a törvénye, azaz azok a napok, amikor mindnyájan öszszegyűlnek és tárgyalnak, szokás szerint a piros tojás [ti. húsvét] idején van, de most korábban tartottak törvényt. Gonosz elképzelésük az volt, hogy amint az idő megjavul, az iszlám katonáinál hamarabb megindulnak s Budára rontanak. A magasságos Isten ne adjon nekik sikert dolgaikban! Kimondták törvénybe, hogy akié Buda, azé az ország. Az összes végbelinek el kell küldeni a zsoldját, hogy mindenki a végek védelmével legyen elfoglalva. Az elfoglalt várakkal bármi is történt, a zsoldnélküliségből fakadt. A várvédő janicsárok bölük basijai,⁹⁵ más ágak és a legénységből sokan, főleg Bosznia valamennyi ágája [hozzám] jön, és napról-napra kitartóan [kérik] a zsoldot. Se [felséged] e szolgáját, se a defterdárt nem engedik kimenni. „Vagy adjátok ki a zsoldunkat, vagy elhagyjuk a várakat és elmegyünk. Védjétek és őriztékétek őket, ahogy tudjátok!” — efféle ostoba dolgokat mondanak. Ezen a környéken nincs mód pénzt előteremteni, vagy kölcsönözni. Félünk, hogy egy szép napon megölnék minket a házunkban. Segítség! Juttassák el a várak zsoldját, vagy pedig attól tarthatunk, hogy rövid birtoklás után a várak kikerülnek a kezünkből. És ebben az évben is, amikor 5—10 ezer hitetlen öszszegyűlt és Bihke⁹⁶ várát akarták körülzárni, a gázik hírül vették és nem engedték, hogy a várat kár érje. Tudatták, hogy a hitetlenek után eredtek, és dicséretes sikerrel jártak. Boldogságos padisahom! A pénzzel kapcsolatos szükséglet nagyíri kengyeléhez előterjesztetett. 300 ezer arany kéretett, 200 ezer aranyat kegyeskedett [adni]. Most Egerből a kul részéről éppen jött két aga pénzellátmányt kérni. „Pénzt!” — mondják, és segítséget kérnek. „Ha le is vágjátok a fejünket, pénz nélkül nem távozunk” — mondják. Pénzellátmány nélkül a végek helyzete rendkívül öszszekuszálódik és meggyengül. Az Isten szerelmére, kegyeskedjék még 100 ezer aranyat [ki-

88 Terminus post quem: 1603. március vége; az iratban említett magyar országgyűlés feloszlásának ideje.

89 Kujudzsu Murád **pasa** ruméliai beglerbég, később nagyvezír (1606—1611).

90 Szinán **pasa** megszakításokkal egri beglerbég 1596—1603 júniusa között. 1604 májusától a nagyvezír helyettese.

91 A kurban bajrami, az áldozati ünnep időpontja zilhidzse hónap 10-e; ebben az évben (1603) május 21-re esett.

92 Egy jük, azaz lóteher, 100 ezer akcséval egyenlő.

93 A török szövegben is a magyar „törvin” szóval, az országgyűlés jelölésére. 1603-ban a rendeket február 24-re hívták össze Pozsonyba, ahol március végéig ülészttek.

94 Lotharingiai Fülöp Emanuel, Mercoeur hercege (Henry Mercoeur). 1598-ban hívta meg Rudolf császár seregei fővezérének. 1598-ban érkezett Bécsbe, 1601 szeptemberétől a Székesfehérvár ellen vonuló hadsereg fővezére volt. Ő vezette volna a következő évi hadjáratot is, ám 1602. február 19-én Nürnbergben elhunyt; v. ö. *Lovag Fehrentheil-Gruppenberg László: Mercoeur lotharingiai herceg magyarországi szereplése. Hadtörténelmi Közlemények XXXVIII/1937. 205—234. o. és Gömörly G.: i. m. 304. o.*

95 A bölük basik a janicsárok legkisebb alegységeinek vezetői voltak.

96 Behke, azaz Bihács; ma Bihác (Jugoszlávia).

utalni], hogy a hiány felszámolására [összesen] 300 ezer arany küldessék. Segítség padisahom! Hogy ezt a dolgot el tudjuk háritani, meg kell könyörülni a végek szegényein. Egyébként a rendelkezés nagyságos padisahomé.

Az elhunyt és megboldogult Mehmed szultán hán őfelségének nemes válasza:
Tudomásul vettem.